

Ключевые слова: цензура, литература, искусство, свобода слова.

The author investigated J. Stalin and L. Trotsky influence on the creation of censorship system in the USSR.

Key words: censorship, literature, art, freedom of speech.

Олена Лисенко*

**Типологія поведінки сільських активістів
у контексті здійснення
суцільної колективізації
сільського господарства в Україні
(початок 1930-х рр.)**

У статті досліджується типологія поведінки сільських активістів під час проведення суцільної колективізації в Україні (початок 1930-х рр.)

Ключові слова: селянство, суцільна колективізація, активіст, сільрада, маргінали, гуманісти.

Проблема реакції селянства України на здійснення вищим політичним керівництвом СРСР колективізації сільського господарства актуалізувалася через дослідження глибинних механізмів становлення сталінської економічної політики та системи державного терору. Наслідки такої політики незалежна Україна постійно переборює у політичному, соціальному, економічному, культурно-освітньому сьогоденні.

Нові архівні документи надали настільки різнобічну інформацію, що подібною проблемою зацікавилися не лише історики, які намагалися реконструювати та класифікували її форми та різновиди. Інші вчені — психологи, соціологи, юристи — активно поча-

---

* Лисенко О. В. — аспірантка Інституту історії України НАН України.

ли вивчати поведінку особистості екстремальних умовах масової депортації, колективізації та опору сталінському режиму¹.

Прагнення вчених дослідити історичні події крізь призму соціальної історії із залученням здобутків психології, соціології, політології є не тільки виявом загальної закономірності розвитку сучасної історіографії. Це реакція на радянський історіографічний досвід минулого століття, у якому не знаходилося місця «живій» людині.

Тому нині є актуальним дослідження поведінки окремих соціальних груп, що займали активну політичну позицію у сталінських соціально-економічних перетвореннях. Саме поведінка позначала сукупність вчинків людини, її прояви надавала можливість проникнути у її духовний світ, була критерієм оцінювання рівня моральності і соціалізації особистості. Основним завданням істориків-дослідників стало виявити політичні, економічні, соціальні, культурно-освітні чинники, які кардинальним чином змінювали традиційну поведінку громадянина в конкретно-історичній епосі.

З середини 1920-х рр. Й. Сталін та його оточення почали поступово формувати систему загального та безмежного контролю державних органів над суспільством. Її основними проявами були тотальна ідеологізація життєдіяльності та напівфеодальна ієрархізація соціальних відносин, культивування страху перед ухиленням від «генеральної лінії» правлячої партії, програмування побуту та життєдіяльності окремої особистості та перетворення її на безособового індивіда, підкореного цілому. З цієї точки особистість та роль у соціальних перетвореннях сільського активіста викликає неабиякий інтерес.

Адже активна політична позиція сільських активістів стала одним з головних чинників реалізації господарчо-політичних кампаній на селі. Саме вони були виконавцями модернізації сільського господарства, переходу від дрібного, традиційного землеробства до «великих сільськогосподарських фабрик» оснащених механізацією. Вважаючи поняття «традиція» синонімом відсталості,

---

¹ *Афонін Е., Мартинов А.* Соціально-психологічний чинник трансформації і соціально-структура кризового суспільства // Соціальна психологія. – № 4. – 2009. *Лобода Ю.П.* Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу) – Львів: Світ, 2009. – 280 с. та ін.

нераціональності та забобонів активісти стали вістрям та рушійною силою більшовицької владної політики на селі.

Новий фактичний матеріал та цікаві міркування, що розкрили соціально-психологічну сутність виконавців більшовицького соціально-економічного експерименту у сільському господарстві, знаходимо у працях С. Дровозюка², В. Васильєва³, С. Кульчицького⁴, Л. Гриневич⁵, І. Рибак та А. Матвеева⁶, Р. Подкура⁷, І. Шульги⁸ та інших дослідників. Досліджуючи цю тему історики неодноразово замислювалися над важливими питаннями: «Хто вони, сільські активісти?», «Їх роль та місце у соціалістичних перетвореннях?», «Чи були вони гвинтиками бездушної машини?».

У 1929–1933 рр. минулого століття намагання вищого партійно-державного керівництва ліквідувати приватне землевладіння й сконцентрувати основну масу селянських господарств у колгоспах не знайшли серед українських селян підтримки.

Ця ідея не була новою. В січні 1919 р. на Всеросійському з'їзді земельних відділів, комітетів бідноти і комун були спроби теоре-

---

² *Дровозюк С.* Соціально-психологічний портрет сільського «активіста» 20–30-х рр. в українській історіографії // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2003. – № 9. – С. 360–372. *Її ж:* Поведінка сільських активістів під час суцільної колективізації та голодомору українського народу (1932–1933 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К., 2007. – Вип. 34. – С. 67–79.

³ *Васильєв В.Ю.* Селянський опір колективізації в Україні (1930-ті рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К., 2005. – Вип. 31. – С. 140–150.

⁴ *Кульчицький С.* 1933: трагедія голоду // Літературна Україна. – 1989. – 26 січня; *Кульчицький С.В.* Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К.: «Альтернативи», 1999. – 335 с.

⁵ *Гриневич Л.* Червона армія і українське суспільство під час кампанії ліквідації куркульства як класу (зима–весна 1930 р.): історичний аналіз соціальної психології і поведінки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2003. – Вип. 7. – С. 290–292.

⁶ *Рибак І.В., Матвеев А.Ю.* Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – 140 с.

⁷ *Подкур Р.Ю.* Збройний виступ як радикальна форма опору радянській владі в УСРР в 1920-ті – початку 1930-х рр. (за матеріалами ВУЧК-ГПУ) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К., 2005. – № 31. – С. 90–102.

⁸ *Шульга І.* Людомор на Поділлі. – К.: Респуб. асоц. українозн., 1993. – 235 с.

тичного обґрунтування колективізації. Для її практичного втілення було прийнято резолюцію «Про колективізацію землеробства». Незабаром Всеросійський з'їзд рад схвалив декрет «Про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства». У тексті декрету, опублікованого газетою «Правда» 19 лютого 1919 р., зазначалася його суть: «На всі види одноосібного землекористування треба дивитися як на скороминуші і відживаючі»⁹.

Поодинокі комуни та колгоспи в Україні виникли переважно у поміщицьких маєтках, врятованих від поділу всілякими ініціативними групами (не завжди селянськими за складом). Зокрема, перші спроби колективізації на Чернігівщині були ініційовані місцевими більшовиками після утворення радянської влади. Уже навесні 1919 р. з'явилися перші колективні господарства. Влітку по губернії було зареєстровано 46 радгоспів, 54 комуни, 69 артілей¹⁰. Однак, в умовах НЕПу вони були або збиткові, або працювали на межі рентабельності.

На листопад 1928 р. в окрузі було зареєстровано 76 колективних господарств: комун — 5, сільгоспартілей — 19, товариств по спільному обробітку землі 52¹¹. Землі у користуванні вищезазначених колективів на листопад 1928 р. було 5 897 дес., що складало 0,6%¹² від загальної площі.

Після проголошеного Й. Сталіним курсу на суцільну колективізацію керівники УСРР на листопадовому 1929 р. пленумі ЦК КП(б)У взяли підвищені зобов'язання щодо здійснення «соціалістичної реконструкції села». С. Косіор заявив, що для «більшовиків немає нічого неможливого», і закликав до збільшення в 1930 р. посівної площі удвічі, а кількість колгоспів мала зрости у 3,5 рази¹³.

⁹ Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 343.

¹⁰ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. Р-5, оп. 1, спр. 4, арк. 30–31.

¹¹ ДАЧО, ф. П-10, оп. 1, спр. 748, арк. 20.

¹² Там само.

¹³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 331, арк. 1–24. Див. також: Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). – Вінниця: Логос, 1997. – С. 47.

Після таких політичних обіцянок наркомзем СРСР накреслив для України план — весною 1930 р. повинно бути колективізовано 33,8% селянських посівів, до осені 1930 р. — 53,8%, до кінця п'ятирічки (осінь 1933 р.) — 95%¹⁴. Зокрема, по районах, які згодом увійшли до складу Чернігівської області рівень колективізації становив у 1930 р. — 20% господарств, у 1932 р. — 48%¹⁵, у 1933 р. — 61,8%, на перше січня 1934 р. — 71,6%, на 1 січня 1935 р. — 91,1%, на перше січня 1937 р. в колгоспи було об'єднано вже 94,4% селянських господарств¹⁶.

Політика масового розкуркулення, що була проголошена одначасно з початком кампанії колективізації зимою 1929–1930 рр. була покликана створити матеріально-технічну основу колгоспів та змусити селян у примусово-добровільно об'єднуватися у колективи. В умовах примусової колективізації розкуркулення було вагомим аргументом сталінського керівництва на користь вступу до колгоспу. Самим фактом розкуркулювання держава означала економічні та соціальні пріоритети і надавала широкі повноваження місцевим органам влади у проведенні колективізації та розкуркулення. Так, у доповідній записці інформаційному відділу ГПУ УСРР начальник Ніжинського окрвідділу ГПУ Самовський 20 березня 1930 р. інформував, що у с. Британи Комарівського району, за ініціативи уповноваженого окрпарткому Шевлюги, сільрадою, КНС і осередком ЛКСМ була винесена постанова про висилку за межі України групи бідняків і середняків, які ніби-то зривають колективізацію сільського господарства¹⁷.

Головною ударною силою у колективізації стали сільські активісти. Протягом 1920-х рр. більшовицьке керівництво намаглося через місцеві вибори, призначеннями, надсиланням робітників з великих промислових центрів «на допомогу селу» утвердити свій вплив на сільські органи самоуправління.

¹⁴ *Ивницкий Н.А.* Коллективизация и раскулачивание (начало 30-х годов). – М., 1994. – С. 31; *Васильев В., Виола Л.* Вказ. праця. – С. 47.

¹⁵ Краєзнавчі матеріали з історії Чернігівщини. – К., 1968. – С. 120.

¹⁶ *Коваленко О., Ткаченко В.* Політика розкуркулення і голодомор 1932–1933 років на Чернігівщині // За них скажемо (Голодомор 1932–1933 років на Чернігівщині). – Чернігів, 2003. – С. 76.

¹⁷ ДАЧО, ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 44.

Практика направлення міських комуністів, комсомольців, робітників і студентів на проведення колективізації на певний термін мала з точки зору керівників ВКП(б) мала сенс. У відряджуваних осіб не було ніяких місцевих зв'язків, вони практично нічого не розуміли у селянській праці, селянських традиціях та звичаях. Тому для них було психологічно легко вирішувати проблеми реалізації настанов політбюро ЦК ВКП(б) щодо колективізації. Будучи з точки зору селян «чужаками», свій вплив на сільські органи самоуправління вони утверджували через адміністрування та залякування.

Загалом всі попередні цільові господарчо-політичні кампанії, на зразок «безбожної» чи створення комун, переслідували, окрім головної мети, виявлення осіб, здатних реалізовувати ідеологічні засади більшовизму серед сільського населення.

Юнацький революційний романтизм, бажання змінити «оточуюче похмуре життя» залучав до середовища активістів молодь. У 1929 р. в 6 900 комсомольських осередках на селі на обліку було 200 тис. комсомольців. Цього було достатньо, зазначав відомий український дослідник доктор історичних наук С. Р. Лях, щоб підтримувати певне ідеологічне і емоційне напруження на селі, але якихось реальних наслідків не мало: на комсомольців мало хто зважав. Це визнавали самі патрони комсомолу — функціонери партійних і радянських органів. Наприклад, в аналітичному огляді Уманського окрвиконкому за підсумками перевибірчої кампанії до сільських рад 1927 р. визнавалося:

«Роль комсомолу як організатор всієї молоді села ще й по цей час лишається невеликою [...]. Участь комсомольців в повсякденній роботі сільрад і взагалі в громадсько-політичному житті села ще невелика, господарськими справами села ЛКСМ цікавиться ще мало[...]»¹⁸.

Демобілізовані солдати Червоної армії, учасники громадянської війни, ставали ударною силою більшовиків на селі. З одного боку, вони визнавалися владою за повноправних громадян, а з

---

¹⁸ Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.) / Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. Ч. 1. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – С. 164.

іншого, їх визнавали за своїх більшість односельчан. Після служби в армії вони поверталися додому озброєними певним набором навичок успішної політичної поведінки, знанням риторики правлячого режиму, письменними, впевненими у собі. Про рівень їх впливовості свідчили результати виборів до місцевих сільських рад. Серед членів сільрад, обраних у 1927 р., чоловіки, які пройшли службу в Червоній армії, становили 26%, у 1929 р. — 35%. Серед голів сільрад їх у 1926 р. було 41%, а в 1929 р. — 50%¹⁹.

Вчителі, культурно-освітні фахівці, направлялися у сільську місцевість не лише для проведення роботи по ліквідації безграмотності, а й для масштабної політичної роботи.

Наступним джерелом активістів стали найбідніші селянські верстви. С. Р. Лях, вказував, що селянська біднота всіляко висувалася владою на роль провідної політичної сили, але реалізувати цей намір на селі було важко. Біднота отримувала від держави настільки значні матеріальні пільги, що це викликало нарікання з боку більшості сільського населення, і навіть ставало предметом глузувань, докорів на адресу «голодранців». Бідноту звинувачували у «дармоїдстві», «ледарстві». Полегшення для неімущої частини села оберталися побільшеним посиленням тягарем для решти селян.

Особливою категорією сільського населення були наймити. З точки зору впливу на місцевих селян, вони не мали особливих шансів в царині громадської роботи. Переважна більшість наймитів постійно міняла місце роботи, а отже, і проживання. Частина з них приходила на заробітки здалеку, і вони були чужими для місцевих мешканців. Наймити не мали авторитету господаря-землероба, який був особливо важливий для селянина. Нарешті, наймит економічно залежав від наймача, з чого могла випливати його громадська залежність.

Документи зберегли свідчення зневажливої оцінки здібностей наймитів як можливих депутатів рад не тільки з боку селян, а й з боку окремих представників радянських органів. В Криничанському районі Дніпропетровського округу при виборах сільрад у 1929 р. висловлювалися відводи кандидатурам із наймитів:

---

¹⁹ Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.). – С. 164.

«Він буде тільки до весни дома, а там піде служити і в сільраді працювати не буде», «Батрак у мене свиней пас, він у сільраді нічого не поймає»²⁰.

Фактично наймити були маргіналами у сільському середовищі.

Як показала практика 1920-х рр., не дивлячись на зусилля вищого та місцевого партійно-державного керівництва України та СРСР, сільські активісти не зуміли змінити традиційне селянське життя, зовнішній вплив не створив політичної підтримки більшовицьким ініціативам щодо перебудови сільського господарства.

Постійні акції, які проводилися сільськими активістами без відповідної підготовки, радше дискредитували ідеї більшовиків. Типовими були випадки у 1920-х рр., коли сільські активісти намагалися протягом короткого терміну змінити традиційний плин селянського життя. Зокрема, доктор історичних наук С. Р. Лях зазначав, що у 1920-х рр. до комуні ставилися як до «фабрики нової людини», як експериментального майданчика по розселенню, по перетворенню хлібороба у різновид індустріального робітника. Аргументами і критеріями в цій справі виступали не продуктивність праці і навіть не піднесення добробуту, а «свідомість», мораль. Типовим зразком рефлексії з приводу «кол-госпного будівництва» може слугувати такий газетний матеріал:

«Комуні імені Леніна» та «Червона зірка» на Харківщині є яскравим прикладом нового побуту. Перш за все, ці дві великі сільськогосподарські одиниці вільні зовсім від релігійних забобонів та рішуче одсахнулись од усіх релігійних обрядів. Народження, шлюб, смерть нового члена комуні зустрічається й проводиться без попа й кадила. Святкують комунари тільки революційні свята, на які запрошують до себе околиць селян та пояснюють їм значення колективізації й т.ін. Жіночої справи по колективах не існує. Колективне харчування звільняє жінку від віхтя та кухні, а ясла та дитячий будинок — від пелюшок. Жінка є повноправним членом колективу і вільний від праці час вона використовує на самоосвіту та вчиться керувати колективом. ...Праця в колективі є настільки організована, що кожний робітник вперед на декілька днів знає, що йому треба робити»²¹.

²⁰ Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.). – С. 166.

²¹ Там само. – С. 152.

Й. Сталіну та його оточенню в умовах хлібозаготівельної кризи 1928 р. стало зрозуміло, що без прийняття кардинальних управлінських змін він втратить владу. Ставка була зроблена на здійснення реорганізацій економіки силовими засобами.

За допомогою засобів масової інформації влада створювала відповідну атмосферу. Масована кампанія, що розгорнулася в пресі, була покликана піднести бойовий дух та створити атмосферу найбільш сприятливу для виконання політико-господарчих кампаній. Майже в кожному номері Ніжинської газети «Нове село» за 1930 р. було вміщено публікації зі схожими на військові заклики заголовками —

- «Не дати глитайні зірвати пляни колективізації»²²,
- «В наступ на глитайню»²³,
- «За ліквідацію глитайні як кляси»²⁴,
- «Підглитайникам не місце в радах (Притулок злочинства)»²⁵,
- «Посилити темпи соціалістичної перебудови села»,
- «Завдамо рішучого вдару глитайні! Замінімо глитайське господарство радгоспами й колгоспами. Ліквідуємо глитайство — клясу дармоїдів, кровопивців, експлуататорів»²⁶,
- «З бойового фронту колективізації. Будемо переможцями і на господарчому фронті»²⁷.

Враховуючи наведені гасла, вище політичне керівництво СРСР видало своєрідний карт-бланш місцевим партійно-радянським органам на проведення колективізації та розкуркулення.

В умовах форсованої колективізації та розкуркулення проявилися, в першу чергу, людські якості сільських активістів. Одразу проявилася маргінальність більшості сільських активістів.

Під виглядом виконання директив партії та уряду, частина сільських активістів демонструючи владу відверто грабувала односельців та зводила особисті рахунки. Так, тимчасово вико-

---

²² Нове село. – 1930. (Орган окрпарткому, окрвиконкому та окрпрофнаради Ніжинщини) – № 524 – С. 2.

²³ Там само. – 1930. – № 532 – С. 1.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само – 1930. – № 545 – С. 2.

²⁶ Там само. – № 542 – С. 4.

²⁷ Там само.

нуючий обов'язки Чернігівського дільничного прокурора Кліменко у доповідній записці до Чернігівського та Олишівського райвиконкому зазначав, що

«до прокуратури поступили відомості, які свідчать про те, що деякі сільради стають на шлях масового продажу майна 7%, які не виконали повністю твердих завдань. Є випадки, сільрада за не здачу 7 пудів хліба штрафує й продає все майно [...]. В більшості сільрад при ліквідації куркульського господарства б'ють вікна, ламають двері, виганяють сім'ю куркуля з будинку, не надають будь якого приміщення, а заявляють: "Іди куди хоч, а дітей можеш потопити [...]"»²⁸.

Також непоодинокими були випадки простого присвоєння розкуркуленого майна. Так, у с. Комарівка Комарівського району постановою президії райвиконкому, без затвердження окрвиконкому конфісковано майно куркуля Івана Васильця і передано в користування колективу сільгоспартілі «Хвиля революції». Однак, майно фактично присвоєне членами правління артлі Василем Колодкою, Лукою Харченко і Омеляном Чумаком²⁹.

Привертає увагу ставлення сільських активістів до простих селян. Цілком очевидно, що людина, яка мала реальну владу та не була наділена високими моральними якостями, починала самотверджуватися за рахунок пригнічення ближнього. Подібні явища виникали на тлі культивування Й. Сталіним ідеї «класової війни», «знищення куркуля як класу» та створення «безкласового» соціально однорідного суспільства.

Ідея «класової війни» було одним із виправдань беззастережного виконання наказів та вказівок, незважаючи на будь-які етичні засади. Селянин, який не бажав йти у «світле майбутнє», для сільського активіста-маргінала був «класовим ворогом». Тому цілком закономірним було застосування знущань, катувань, а іноді й вбивства.

Особливий інтерес з точки зору антигуманного, деструктивного змісту історичного процесу становить тип активіста, що характеризувався ознаками садизму. Поведінці його представників притаманна жорстокість, хвороблива «карнавальність», вигаду-

²⁸ ДАЧО, ф. П-466, оп. 1, спр. 4, арк. 166.

²⁹ ДАЧО, ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 44.

вання різноманітних засобів і прийомів катування та приниження людської гідності.

У такий спосіб вони давали вихід власним емоціям, виявляли не тільки свідоме, а й підсвідоме. Гадаємо, цей аспект міг би стати предметом спеціального психолого-історичного дослідження.

Архівні документи переповнені фактами та вигадливими методами знущань на селянами, які застосовувалися сільськими активістами. Зокрема, у постанові Олишівського райпарткому від 25 грудня 1931 р., розглянувши справу с. Горбове, визнано грубе поводження членів бригади з окремими твердоздавцями на кшталт викидання з люльки немовляти в момент вилучення подушки з під голови дитини.

«Практика вилучення барахла замість незнайденого хліба, включаючи найдрібніші і зовсім непотрібні речі [...]. Поява на чолі бригади по хлібозаготівлі озброєного бригадира [...], майже систематичне пияцтво у середовищі активу»³⁰, –

викликали закономірне обурення та супротив селян.

У спецзведенні від 14 січня 1932 р. Бахмацького райвідділу ГПУ УСРР доповідалося райкому КП(б)У про незадоволення селян хлібозаготівлею, зловживаннями з боку влади, покарання за невиконання плану хлібозаготівлі та агітацію проти хлібозаготівлі. Так,

«в с. Фастівці, члени президії сільської ради Ганага Кирило, Шкерба (Щерба) Василь, член партії Муха Максим пішли до сьомої та восьмої дільниці перевіряти громадян щодо виконання хлібозаготівлі. Зайшли до твердоздатчика Ковтун Ганни, у якої була замкнута хата, почали бити двері в коридорі. Зачувши це, член двору Ковтун Параска прибігла від сусідів і запитала: “В чому справа? Що ви б’єте двері? Ось у мене ключ”. Бригада одімкнувши двері, в коридорі почала бити цю жінку, вимагаючи від неї гроші. Ганга Кирило почав давити горло, Шкерба (Щерба) Василь держав в руках шило — почав колоти боки, а Муха Максим, тримаючи в руках ножа, говорив: “Говори живо, а то все рівно тобі кінець життя”. Коли Ковтун Параска, втратила свідомість, бригада злякалася цього, її залишили і втекли [...]»³¹.

³⁰ ДАЧО, ф. П-466, оп. 1, спр. 9, арк. 174.

³¹ Голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині: Влада та народ: Зб. док. Чернігів., 2008. – С. 22.

У доповідній записці за період з 15 по 25 січня 1933 р. Чернігівського обласного прокурора Чернігівському обкому КП(б)У вказувалося про «перекручення лінії партії та уряду та зламання революційної законності в різних районах області». За інформацією обласної прокуратури типовим явищем стали допити, побиття селян, погрози зброєю та розстрілом. У с. Івашківка Чернігівського району хлібозаготівельна бригада,

«викликаючи селян до штабу, мордувала їх, що виявлялося в підвішуванні, обкурюванні димом. Окремих селян роздягали та саджали в холодні приміщення, незаконно затримували по 7 діб»³².

В інформаційному листі секретаря Чернігівського обкому КП(б)У Тодреса від 7 березня 1935 р., зазначалося, що у 1934 р. в Ічнянському районі в с. Гузовка директор МТС Селецький, голова сільради Христюк, парторг артiлі ім. Постищева Івченко стали на шлях насильницької колективізації та знущань над одноосібниками. Тих одноосібників, що не бажали вступати до колгоспів Селюцький, Христюк та Івченко примушували знімати взуття, виводили на двір і залишали стояти босими на снігу, незаконно забирали майно, розламували житло.

В Понорницькому районі в с. Осьмаки голова сільради Царенко (член ЛКСМ), голова артiлі Кравець (член КП[б]У) вирішили залучити одноосібників до колгоспів. З цією метою вони організували бригади, котрі почали ходити по всіх дворах одноосібників з пропозицією написати заяву про вступ до колективу. Для тих одноосібників, що відмовились вступати до колгоспів, були організовані так звані «комуни». Таких комун було організовано дві, одна в будинку психічнохворого Кота Єгора. В ці комуни стали примусово переселяти одноосібників, що відмовились вступати до колгоспів. В хатах одноосібників виймали вікна, двері, розвалювали печі³³.

Вміле нагнітання ажіотажу навколо політико-господарських кампаній взагалі та суцільної колективізації зокрема, відсутність нормативно-правової бази створювало сприятливі умови для

³² ДАЧО, ф. П-470, оп. 1, спр. 78, арк. 112–119.

³³ Там само, спр. 14, арк. 110–111.

різноманітних «перекручувань» та «перегинів». Так, у повідомленні до інформвідділу ГПУ УСРР від начальника Ніжинського окрвідділу ГПУ Самовського від 25 березня 1930 р. зазначається, що в окремих місцях уповноважені райкомів і райвиконкомів, а також активісти, що проводять на селі кампанію колективізації сільського господарства, перекручують лінію партії в цьому питанні, шляхом залякування селян примусово записують в колективи, незаконно вилучають і усупільнюють майно та інвентар³⁴.

Типовими ставали випадки примусового записування до колективу. Так, уповноважений по проведенню кампанії колективізації сільського господарства в м. Носівка, по 4-ій ділянці голова СТВ Руденко обходив квартири бідняків і середняків, робив описи майна, не кажучи господарям для якої мети. Закінчивши опис, Руденко пропонував селянам розписуватися, а після розписки Руденко говорив:

«Поздоровляю тебе зі вступом в колектив»³⁵.

Привертає увагу випадок, що мав місце в с. Тертишники Носівського району 8 березня 1930 р. На зборах жінок розбиралося питання про колективізацію сільського господарства. Коли одна з присутніх на зборах біднячка запитала доповідача Блінова:

«Що робитимуть в колективах люди похилого віку, які не здатні до праці?».

Блінов відповів:

«Людей похилого віку будемо переварювати на мило».

Після такої відповіді, що викликала обурення присутніх на зборах жінок, почулись вигуки:

«Нам такий колектив не потрібен!»³⁶.

Але потрібно зауважити, що активісти не були однорідною масою. Замість проявів більшовицької «твердості» та «незламності», окремі активісти виявили сумніви, вагання, а то й прямий протест проти дій місцевого партійно-радянського апарату.

---

³⁴ ДАЧО, ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 46.

³⁵ Там само, арк. 46–47.

³⁶ Там само, арк. 47.

Так, голова сільгоспартілі ім. Петровського на хуторі Ленден Комарівського району Захарій Опанасович Чуб відмовився проводити розкуркулення заявляючи:

«Я не ходив і не буду грабувати людей»³⁷.

Влада жорстко розправлялась із такими активістами-«гуманістами». У протоколах засідань первинних осередків та райкомів КП(б)У указувалося, що їх дії кваліфікувалися як «жалісливість», «м'який характер», «відсутність більшовицької твердості». Адже вони «не підходили» для виконання завдань тому були вичищені як «непридатний» матеріал.

Наявність у селянському середовищі цих двох типів сільських активістів вказує, що пояснення жорстокості активістів низьким рівнем освіти та культури не є переконливим. Адже та частина активістів, яка не виявила справжньої більшовицької «твердості», мала таку ж освіту, як і ті, які безпосередньо здійснювали катування. Якщо б готовність до безпосередньої участі у катуваннях і знущаннях визначалася виключно майновим станом, то тоді було б незрозумілим, чому активістами стали не всі бідні селяни, а тільки незначна, цілком конкретна частина.

Таким чином, одним із чинників проведення суцільної колективізації були сільські активісти. Протягом 1920-х рр. більшовицьке керівництво намагалось через місцеві вибори, призначеннями, надсиланням робітників з великих промислових центрів «на допомогу селу» утвердити свій вплив на сільські органи самоуправління. Також лави сільських активістів поповнювалися за рахунок сільської молоді (комсомольців), колишніх червоноармійців, бідняків та наймитів. Однак, з точки зору селян — ці люди знаходилися поза селянським світоглядним виміром. Маргінальність сільських активістів стала вирішальним у визначенні їх ролі у проведенні суцільної колективізації.

Наявність, принаймні, двох крайніх типів поведінки сільських активістів-«гуманістів» та з ознаками садизму — свідчить про неоднозначність середовища сільських маргіналів.

Дослідження всього спектру можливих типів поведінки сільських активістів дозволило б розкрити глибині механізми

---

³⁷ ДАЧО, ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 44 зв.

впливу на формування свідомості українських селян в умовах радянської дійсності.

В статье исследуется типология поведения сельских активистов во время проведения сплошной коллективизации в Украине (начало 1930-х гг.).

Ключевые слова: крестьянство, сплошная коллективизация, активист, сельсовет, маргиналии, гуманисты.

The article is dedicated to classification of village activists' behaviour during the total collectivization in Ukraine (at the beginning of 1930th).

Key words: peasantry, total collectivization, activist, soviet of the village, marginal, humanists.

Ольга Мельничук*

Грошові перекази як джерело доходу системи «Торгсину» в УСРР

У статті описано діяльність системи «Торгсин» в УСРР, показано значення грошових переказів для зростання доходів торговельної мережі. На основі архівних матеріалів, більшість з яких до наукового обігу введено вперше, висвітлено економічні та суспільні передумови викачування коштовностей та іноземної валюти у населення на користь держави, показано недоліки та зловживання. У висновку зазначається, що за допомогою системи «Торгсин» репресивними методами видобувалася валюта для потреб індустріалізації.

Ключові слова: торгівельна мережа, голод, структура, репресивні методи, грошові перекази.

В історії України Голодомор 1932–1933 рр. був явищем суперечливим та багатостороннім. Одним з його аспектів стала діяльність системи «Торгсину», розквіт припав на голодні 1930-ті рр. Адже її «золотий час» прийшов з погіршенням продовольчої ситуації на українських землях та репресивною політикою радянської влади.

---

* Мельничук О.Ю. — аспірантка відділу історії України 20–30 рр. XX ст. Інституту історії України НАН України.